HISTORICAL SCIENCES

ЧЕРНІГІВСЬКИЙ КІНОТЕАТР ІМЕНІ ЩОРСА: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Дорохіна Т.
Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка,
доцентка

CHERNIGIV SCHORS CINEMA: HISTORY AND THE PRESENT

Dorokhina T.
National University "Chernihiv Collegium" named after T.G. Shevchenko,
associate professor
DOI: 10.5281/zenodo.7248014

Анотація

До уваги запропоновано історію пам'ятки архітектури місцевого значення – кінотеатру імені Щорса в м. Чернігові. На долі будівлі залишили свій відбиток усі історичні події, що відбувалися на теренах України, – від встановлення радянського режиму з його викривленою правдою до трагедії сьогодення – російсько-української війни 2022 року. Проблеми під час будівництва, репресія архітектора, присвоєння імені «героя», страченого владою, руйнування на початку Другої світової війни, пожежа, реорганізації тощо. Будівлю відновлювали та використовувати залежно від настроїв часу. У 2021 році розпочався ремонт приміщень, працювали над розширенням сектору послуг установи. 27 лютого 2022 року під час бомбардування Чернігова росіянами будівля була зруйнована на 70%. На сьогодні підготовлено проєкт відновлення чернігівської пам'ятки архітектури першої половини XX ст.

Abstract

The history of an architectural monument of local importance is presented to your attention - the Shchors cinema in Chernihiv. All the historical events that took place on the territory of Ukraine left their mark on the fate of the building - from the establishment of the Soviet regime with its distorted truth to the tragedy of today - the Russian-Ukrainian war of 2022. Problems during construction, repression of the architect, naming of a "hero" executed by the authorities, destruction at the beginning of the Second World War, fire, reorganization, etc. The building was restored and used depending on the mood of the time. In 2021, the renovation of the premises began, and they worked on expanding the service sector of the institution. On February 27, 2022, during the bombing of Chernihiv by the Russians, the building was destroyed by 70%. Today, a project for the restoration of the Chernihiv architectural monument of the first half of the 20th century has been prepared.

Ключові слова: історія, пам'ятка архітектури, кінотеатр, Щорс, війна, руйнування, відновлення, реорганізація.

Keywords: history, an architectural monument, cinema, Shchors, war, destruction, restoration, reorganization.

Чернігів – одне з найдавніших міст на півночі України, центр політико-економічного й соціально-культурного життя українців. Таке або схоже визначення міста надають енциклопедичні видання. Чернігів знаний завдяки пам'яткам історії та культури національного й місцевого значення, видатним діячам у багатьох сферах діяльності. 6 березня 2022 року Чернігову присвоєно почесну відзнаку «Місто-герой України». Історії міста присвячено багато студій та розвідок науковців, серед яких історики, мистецтвознавці, археологи: П. І. Смолічев, Б. О. Рибаков, І. І. Єдомаха, А. А. Карнабіда, Ю. С. Асєєв, В. М. Тхор, С. А. Леп'явко, А. К. Адруг, О. Б. Коваленко, В. Я. Руденок та багато інших. Можна констатувати той факт, що уже на сьогодні дослідники різного фаху та різних сфер діяльності в науковій, документально-публіцистичній, художній літературі презентували забудову районів міста, їхнє історико-культурне значення та долю.

Продовжуючи тему вивчення та популяризації Чернігова, нещодавно в науковому журналі «Сіверянський літопис» ми опублікували статтю, присвячену пам'ятці архітектури місцевого значення – кінотеатру імені Щорса, у якій простежили історію його створення, функціонування та сучасні (довоєнні) плани використання будівлі [7]. Події, пов'язані з відкритим воєнним нападом Росії на Україну 24 лютого 2022 року, надихнули повернутися до надзвичайної, певною мірою трагічної долі будинку, який з першої сторінки своєї історії зазнавав неабияких випробувань та трансформацій. Отже, мета статті – розповісти, як за 83 роки свого існування пам'ятка архітектури місцевого значення відчула на собі весь перебіг історичних подій і повівів часу.

Про плани щодо будівництва в Чернігові кінотеатру йшла мова в місцевій газеті «Більшовик» 8 грудня 1935 року [21, с. 4], а у квітні 1936 року газета опублікувала фотографію майбутньої будівлі без оголошення прізвища архітектора проєкту [22, С. 4] (Фото 1). Це вказує на те, що на той час його автор мав певні проблеми чи то політичного, чи то кримінального характеру.

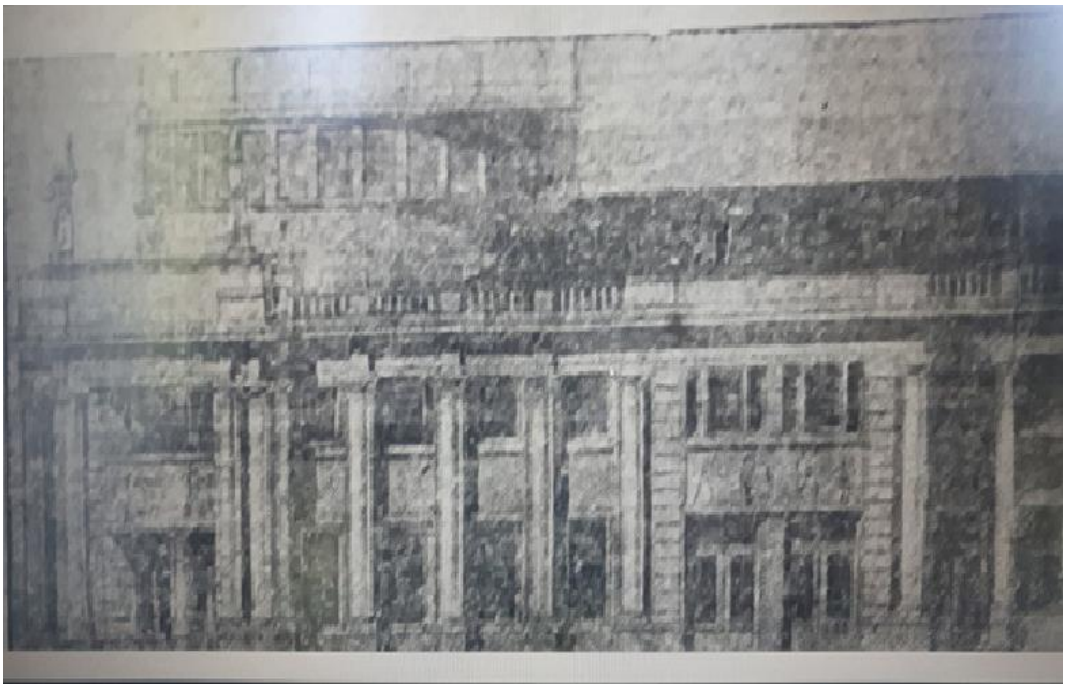

Фото 1. Цього року в Чернігові будуватимуть кінотеатр на 600 місць. На фото: проект фасаду кінотеатру, що виходить на вулицю Шевченка [22, с. 4]

Як відомо, 30-ті роки в СРСР характеризувалися тотальним терором, який охопив усі верстви населення. 1936–1938 роки отримали назву в історії – доба «великого терору» [23]. Жертвою комуністичних репресій став і український радянський архітектор Павло Федорович Савич – автор проєкту нового кінотеатру в Чернігові. П. Ф. Савич народився в 1897 році в польському місті Давид-Городок (з 1939 року включений до СРСР у складі Білорусії) у родині купця. Родина Савичів була багатодітною – 6 дітей. У 1913 році Павло Федорович переїхав до Києва на навчання в художній школі й залишився на постійне проживання. Вищу освіту отримав у Київському художньому інституті на архітектурному факультеті, був учнем відомого українського радянського архітектора і педагога, доктора архітектури П. Ф. Альошина. Одружений, мав двох доньок – 5 та 16 років (на 1937 рік). Рідні Павла Федоровича свого часу переїхали до Німеччини, він постійно підтримував з ними зв'язок: листувався, отримував грошові перекази та посилки [4, арк. 9, 79, 121]. На початку 1930-х років П. Ф. Савич працював у Першій архітектурній майстерні Архітектурної палати України Київської міськради, був прихильником авангардного напряму в архітектурі – конструктивізму. Найбільш відомими його роботами є вісім спільних з іншими архітекторами проєктів для Києва: проєкт кінофабрики ВУФКУ, сучасна кіностудія імені Олександра Довженка (1925); ресторан «Динамо» (1932–1934); проєкт реконструкції та розширення іподрому (1935) та інші і два однотипні проєкти кінотеатрів імені Щорса в містах Чернігові (1939) та Новоград-Волинському Житомирської області (1939–1941).

4 грудня 1937 року «заседание Тройки при Киевском Облуправлении НКВЛ УССР» звинуватило П. Ф. Савича в шпіонажі на користь Польщі та проведені антирадянської агітації серед працівників художньо-архітектурної майстерні при Київському художньому інституті. Архітектора засудили на 10 років позбавлення волі й направили до Воркутинського виправного трудового табору [5, арк. 24]. Управління Воркутинської ВТТ від 9 січня 1954 року надіслало начальнику І відділу УМВС Київської області м. Києва довідку про те, що П. Ф. Савич «из лагеря освобожден по отбыванию срока 21 ноября 1947 года» [5, арк. 27]. 17 вересня 1955 року «Судебная Коллегия по уголовным делам» прийняла рішення: «Постановление Тройки при Киевском областном Управлении НКВД УССР от 4 декабря 1937 года в отношении Савича Павла Федоровича отменить и дело дальнейшим производством прекратить за отсутствием в его действиях состава преступления» [4, арк. 125–126]. Для увічнення пам'яті жертв державного терору радянської доби життєвий та творчий шлях П. Ф. Савича заслуговує на окреме дослідження та висвітлення в українській історіографії.

Крім приховування прізвища автора проєкту, з перших «кроків» будівництва виникали проблеми, які весь час переносили терміни здачі приміщення. Починаючи з 1936 року, міська влада вимушена була неодноразово змінювати дату відкриття культурно-просвітницької установи. Перша оголошена дата припадала на кінець 1936 року. Проте з причини великого на той час обсягу міського будівництва (багатоповерхова забудова центру міста, формування Красної площі, зелених масивів – парків, скверів, робота з комунального устаткування міста та інше) і нестачі коштів, роботи зі зведення кінотеатру йшли дуже повільно, що суттєво затримувало терміни здачі будівлі. Газета «Більшовик» у жовтні 1938 року на своїх шпальтах подала звіт реалізації генерального плану «Реконструкції міста Чернігова», розробленого в 1935 році архітектором О. М. Касьяновим, перший етап якого був розрахований

на 5–7 років. Так, у Чернігові було введено в експлуатацію ТЕЦ, фабрики з обробки вовни (1936), побудували стадіон (1936), облаштовували музей в маєтку М. М. Коцюбинського та парк біля могили письменника (з листопада 1935), двоповерховий будинок земської управи з'єднали з триповерховим, добудувавши йому третій поверх (1935–1937), тоді ж з'явилась кругла башта – четвертий поверх над закругленою частиною з боку площі (суч. Чернігівська обласна адміністрація), тривала робота з каналізаційного забезпечення міста і багато іншого[17]. Здача в експлуатацію приміщення кінотеатру суттєво посунулась…

Фото 2. Закінчується будівництво кінотеатру на 500 місць по вул. Шевченка [17, с. 3]

Наступною датою введення в експлуатацію кінотеатру було виголошено початок листопаду 1938 року до 21-ї річниці Жовтневої революції [6]. Однак знову не вдалося «уникнути можливих помилок» [10] (неузгодженість в організації роботи між установами, випадки певних прорахувань, недбальство тощо), які завадили здійснити заплановане відкриття кінотеатру. До них додалися, на думку керманичів міста, «брудні руки шкідників і диверсантів з фашистського троцькістсько-бухарінського і буржуазно-націоналістичного табору», викриттю та знищенню яких приділяли велику увагу «славетні органи НКВС під керівництвом Ленінсько-Сталінського ЦК ВКП(б)» [18].

Третьою датою закінчення будівництва кінотеатру місцева влада обрала 1 травня 1939 року. У планах руху першотравневої демонстрації містом передбачали ходу Красною площею повз будівлю нового кінотеатру з облаштованими клумбами. Щоб запобігти зриву терміну здачі, бюро Чернігівського міського КП(б)У прийняло 11 квітня 1939 року окрему постанову «Про хід будівництва нового кінотеатру». Цього разу головною причиною затягування будівництва вважали міжвідомчі суперечки, незлагодженість у роботі. В ухвалі бюро міськкому першим пунктом було зазначено зобов'язати будтрест і облкінофототрест терміново врегулювати всі питання й недомовленості, забезпечити будівництво всіма необхідними матеріалами для вчасного його закінчення, тобто до 1 травня 1939 року. Наступні пункти ухвали детально перераховували необхідні заходи та називали прізвища відповідальних за їхнє виконання [20, с. 137]. Однак відкриття нового кінотеатру не відбулося в зазначений термін і прем'єра кінофільму Олександра Довженка «Щорс», демонстрація якого передбачалась 1 травня у однойменній установі, відбулася в кінотеатрі «Перше держкіно». 5 травня 1939 року газета «Більшовик» розмістила фотознімок кінотеатру з довгоочікуваним підписом [14], проте усередині новобудови продовжувались роботи з облаштування приміщень (Фото 3).

Фото 3. Автор Крутерський. Новозбудований кінотеатр у Чернігові, 1939 рік [14]

Відкриття кінотеатру імені Щорса відбулося 10 серпня 1939 року, тоді ж оголосили про присвоєння йому імені полководця М. О. Щорса. Слушно приділити увагу виникненню питання про створення образу «українського Чапаєва», який у 30-х роках активно використовувала радянська пропаганда. Для цього Сталін обрав одного з військових ватажків більшовиків 24-річного командира дивізії Миколу Щорса (1895–1919). Під час вручення ордена Леніна режисеру О. П. Довженку за фільм «Аеродром» (1935) вождь привселюдно дав йому завдання відзняти фільм з однойменною назвою. Питання – «чому саме Щорс?» має декілька версій відповіді, проте більшість дослідників підтримує думки: 1) «герой» був уже мертвий і про нього можна було вести будь-які «запропоновані зверху» розмови; 2) він не підпаде під репресії; 3) щоб українці не згадували про Петлюру, Шарого-Богунського та інших «поганих українців», треба було запропонувати «хорошого» і якомога ширше популяризувати його серед народу.

Завдання й прізвище героя було почуте усіма присутнім на урочистому заході. Наслідки не змусили на себе чекати – м. Сновськ, у якому народився Микола Олександрович, у 1935 році було перейменовано в м. Щорс; с. Божедарівка в Дніпропетровській області у 1939 році – у Щорськ; с. Білошиці, де загинув Щорс, назвали Щорсівка (до 2016); іменем Щорса в містах і селах називали вулиці, парки, проспекти. У 1936 році широкої популярності набула «Пісня про Щорса» на слова Михайла Голодного, музика Матвія Блантера. У 1936 році сліпий кобзар Павло Носач написав пісню «Зібрав Щорс загін завзятих», а земляк героя Григорій Верьовка написав твір з уже використаною раніше назвою – «Пісня про Щорса». Про Щорса писали вірши, оповідання та ін.

У 1944 році О. П. Довженко у своєму «Щоденнику» ділився спогадами про розмови з вождем щодо зйомки фільму «Щорс»: Сталін бачив фільм про Щорса як фільм про повстання українського народу, про його переможну боротьбу з українською контрреволюцією, німецько-польськими окупантами за своє соціальне та національне визволення [25]. Відзняті сюжети фільму надсилалися Сталіну, він вносив корективи, редагував тощо. Робота над фільмом була в розпалі, коли арештували головного консультанта режисера – заступника Щорса Івана Дубового (у 1938 році розстріляли). О. П. Довженко отримав рекомендацію від співробітника НКВС вилучити роль І. Дубового зі сценарію. Митець у своєму «Щоденнику» згадував: «Арешт Дубового. Дзвінок... в справі нової версії смерті Щорса. Поїздка в Москву до Сталіна... На «Щорсі» я заболів грудною жабою. Працювати було вкрай складно, адже образ героя-полководця ліпився з нуля» [25]. Хвилювання режисера призвели до інфаркту, що призупинило роботу над фільмом. Врешті замість первісного задуму відтворити історичні обставини героїчної смерті на полі бою, сценарій закінчувався словами: «Щорс стояв біля вікна. Він був прекрасний. Більше ми його не бачили» [26]. Довженко розумів, що він не може сказати усієї правди, яку він знає. Замість первісного задуму відтворити історичні обставини героїчної смерті на полі бою, режисер створив ікону, міф [9].

Про Щорса-героя до моменту виголошення завдання зняти «українського Чапаєва» не знали ні пересічні громадяни, ні партійний актив. Тіло Щорса у 1919 році поховали в Самарі на цвинтарі. У 1935 році розпочали шукати його могилу.... Відшукали тільки у 1949 році. Після ексгумації склали акт судово-медичної експертизи, де зазначалося: «Смерть Н А. Щорса последовала от сквозного огнестрельного ранения затылочной и левой половины черепа... Отверстие в области затылка следует считать входным, за что говорят овально ровные края <…> Выстрел был произведен в направлении

сзади наперед, снизу вверх и несколько справа налево, с близкого расстояния, предположительно 5–10 шагов» [13]. Документ було засекречено на багато років.

Хто ж і за чиїм наказом вистрілив у потилицю командира дивізії? В одній з перших версій щодо винного в смерті М. Щорса йшла мова про І. Дубового, який зізнався в скоєному під час допитів у застінках НКВС. Проаналізувавши спогади учасників того бою, дослідники дійшли висновку, що найкраще на роль убивці підходить уповноважений Реввійськради 12-ї армії Павло Танхіль-Танхілевич, який прибув з ревізією в дивізію Щорса. Крім того, дослідники вважають, що причиною вироку стало розпорядження Л. Д. Троцького про чистку командного складу з причини, що «в украинских частях еще слишком много петлюровских, партизанских и атаманских элементов, таких как Богунский, Лопаткин и другие. Ныне приходится применять уже раскаленное железо» (1919) [13].

Отже, нарешті очільники Чернігова могли звітувати про те, що місто долучилося до популяризації М. О. Щорса. Довгоочікуване приміщення культурно-просвітницького призначення було багатофункціональним, воно надавало можливість місцевим жителям та гостям міста відпочити та розважитися – кінозала на 565 місць, кімнати відпочинку та ігор, буфет, газетний кіоск, танцювальний майданчик.

Лише два роки кінотеатр працював на радість людям. У перші ж місяці Другої світової війни 23–25 серпня 1941 року Чернігів зазнав масових нальотів німецької авіації. Значна частина Чернігова була зруйнована. Палав центр міста, гинули люди, руйнувалися будівлі… Три доби йшло навмисне знищення міста з його унікальними пам’ятками історії і культури різних епох [12, с. 8–9, 21–22]. У ці трагічні дні постраждав і кінотеатр імені Щорса (Фото 4).

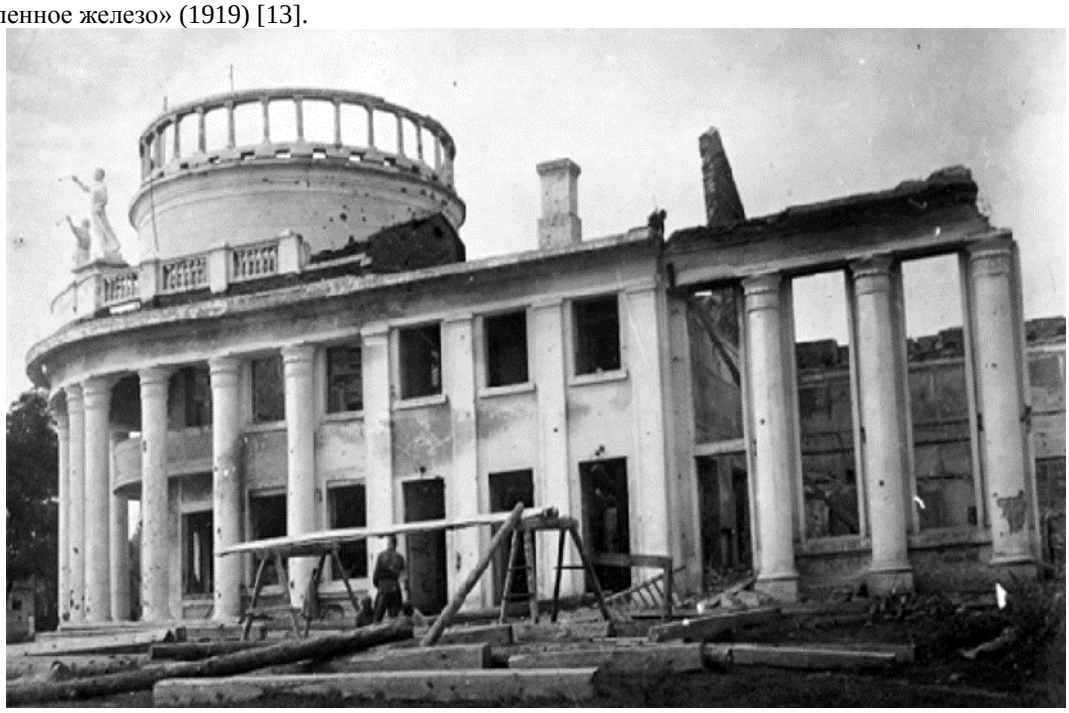

Фото 4. Руїни кінотеатру № 2 (імені Щорса) [3, арк. 15]

У документі «СПИСОК восстанавливаемых и запроектированных в Чернигове на 1946–48 г. г. строительством административных, жилищно-бытовых, культурно-просветительных, учебных, лечебных и торговых зданий, об’ем строительства, его стоимость и сроки окончания работ», у пункті «Г. Культурно-просветительные» зазначено, що «по улице Шевченка разрушено здание кинотеатра более 50 %» [2, арк. 2].

Після звільнення міста від нацистської окупації (21 вересня 1943 р.). розпочалися ремонтно-відновлювальні роботи. «Обласний будівельно-монтажний трест – ОБМТ – 313, створений з німецьких військовополонених, 13 червня 1944 року розпочав будівельні роботи з відновлення кінотеатру ім. Щорса. <…> Незважаючи на те, що роботи тривали, 8 березня 1946 кінотеатр відкрив свої двері для відвідувачів» [19, с. 9]. Зрозумілим був той факт, що матеріалів у місті для ремонту будівель не вистачало. «Постановление № 505 Исполнительного комитета Черниговского Городского Совета депутатов трудящихся от 4 августа 1945 года» виголошує рішення: «В связи с остановкой работ по покрытию крыши над зрительным залом кинотеатра им. Щорса – слуховых окон и вентиляционных труб – разрешить ОСМЧ 313 снять кровельное железо из сарая, находящегося угол ул. ул. Куйбышева и Воровского», тобто для закінчення роботи з відновлення кінотеатру використали залізо з іншого приміщення, а «крышу вышеуказаного сарая покрыть толью» [1, арк. 176].

Терміном введення установи в експлуатацію в попередньозгаданому «СПИСКЕ» було оголошено 1947 рік. Відновлений кінотеатр на певний час став єдиним центром культурного життя міста. У 1950-ті роки, окрім показу фільмів, тут проводили концерти духового оркестру, вечірні танці, урочисті за-

ходи, конференції тощо, кінотеатр надовго став місцем побачень і зустрічей [11]. У 1949 році на другому поверсі відкрили круглу залу. «Новий 1950-й рік (у подальшому кожний новий рік) молодь міста зустрічала в кінотеатрі. У центрі фойє яскравими вогнями сяяла ялинка, був великий концерт, костюмований бал, різні ігри. Популярність закладу дедалі зростала. У 1952 році у дворі кінотеатру почав працювати літній кіномайданчик на 513 місць» [19, с. 9–10]. У 1958 році у кінотеатрі з'явилося широкоформатне кіно. До 1959 року кінотеатр залишався єдиним приміщенням, яке уміщувало кілька сотень глядачів [16, с. 3].

У 1962 році за проектом архітектора Василя Антоновича Карнабеда будівлю було реконструйовано: вздовж вул. Магістратської (у минулому – Куйбишева) добудували ще одну залу, яка вміщувала 610 глядачів. Драпірування стін, завіси над півовальним екраном виготовили з тканини червоного кольору, звідси назва – «Червона зала»; відремонтували і пофарбували в блакитний колір «стару» залу, яка отримала назву – «Блакитна» на 544 місця. Отже, кінотеатр залишався найбільшим та найвідвідуванішим культурним осередком міста: дві великі кінозали «Червона» – на 610 та «Блакитна» – на 544 місць, кругла зала на 150 місць, літня зала у дворі на 440 глядачів.

У повоєнні роки й до 1971 року (відкриття іншого кінотеатру – «Жовтень», вул. Гагаріна, Подусівка) кінотеатр імені Щорса був єдиним великим кінотеатром Чернігова. У листопаді 1960 року відкрили кінотеатр (352 місця) імені Довженка на П'яти кутах (нині там розташовано Лялькoвий театр). Наприкінці 1980-х років у кінотеатрі імені Щорса продовжували функціонувати три кінозали для глядачів, будівля була місцем проведення концертів духового оркестру, вечірніх танців та інших міських культурно-просвітницьких та розважальних заходів. У 1988 році кінотеатр перейменували у виробниче об'єднання і прокат кіновідеофільмів.

У лютому 1993 року з кінотеатром трапилася біда – у «Блакитній» залі сталася пожежа, яка призвела до суттєвого пошкодження всієї будівлі. Врешті комісія, яка обстежувала приміщення, дійшла висновку, що воно не придатне до використання. 1995 року будівля знову була реконструйована. З того ж року установу було перейменовано на Чернігівське державне підприємство «Чернігівкіно», яке з 2005 року стало комунальним підприємством «Чернігівкіно» Чернігівської обласної ради.

Рішенням виконкому Чернігівської обласної ради народних депутатів від 09.02.1996 № 91 будівлі колишнього кінотеатру надано статус пам'ятки архітектури місцевого значення з охоронним № 76-Чг. У 2014 році кінотеатр святкував своє 75-ти річчя, залишаючись на той час, єдиною в місті установою комунального підприємства «Чернігівкіно». У кінотеатрі продовжували працювати три зали, у яких демонстрували різного жанру кінофільми, кінострічки з кінофонду КП «Чернігівкіно» (ретропокази), проводили фестивалі, конференції, виставки, зібрання тощо.

На весні 2015 року Чернігівська обласна рада винесла на обговорення питання перейменування кінотеатру, проте бурхливі дискусії завадили дійти єдиної думки та прийняти рішення.

У 2016 році «Чернігівкіно» було ліквідовано, а приміщення перейшло в підпорядкування комунального закладу «Обласний методичний центр навчальних закладів культури і мистецтв» Чернігівської обласної ради й отримало назву – «Кіно-культурний мистецький центр з національно-патріотичного виховання дітей та молоді». У 2017 році установа отримала назву КП «Обласний молодіжний центр». 28 березня 2018 року Чернігівська обласна рада прийняла рішення «Про реорганізацію комунального підприємства «Обласний молодіжний центр» Чернігівської обласної ради шляхом перетворення в комунальну установу «Чернігівський обласний молодіжний центр» Чернігівської обласної ради.

З початку грудня 2021 року на базі обласного молодіжного центру розпочалися ремонтні роботи. Директорка установи Ірина Сімонова розповіла, що в планах було створення Хабу соціального партнерства підприємництва та інституційного розвитку. Проєкт мав бути реалізований у межах програми Президента Володимира Зеленського «Велике будівництво» коштом Державного фонду регіонального розвитку за співфінансування з місцевого бюджету. Усередині будівлю молодіжного центру планували повністю перебудувати та осучаснити, зовні ж пам'ятка архітектури не повинна була змінитися – реконструюють фасад та покрівлю. Масштабний проєкт розраховували реалізувати протягом 2021–2023 років.

24 лютого 2022 року Росія здійснила відкритий воєнний напад на Україну. Увечері 27 лютого, орієнтовно о 17:40, внаслідок ракетного удару Чернігівський обласний молодіжний центр було вщент зруйновано (Фото 5, 6).

Фото 5. Фотофіксація пошкоджень. Фото надано директоркою «Чернігівського обласного молодіжного центру» Чернігівської обласної ради Іриною Сімоновою

За результатами проведення обстеження будівлі (Акт від 15 серпня 2022 року) технічним експертом А. С. Скепським встановлено, що основні будівельні конструкції пошкоджені, їх технічний стан характеризується переважно категоріями 3 – не придатний до нормальної експлуатації та категорією 4 – аварійний. Висновок виголошує, що об'єкт пошкоджений на 70%, не придатний для безпечної експлуатації до виконання відновлювальних робіт шляхом капітального ремонту [8, с. 11–16].

Фото 6. Фотофіксація пошкоджень. Фото надані директоркою «Чернігівського обласного молодіжного центру» Чернігівської обласної ради Іриною Сімоновою

Такими є сторінки історії пам'ятки архітектури місцевого значення – колишнього кінотеатру імені Щорса. За 83 роки свого існування будівля неодноразово переживала руйнування, перебудови, ремонти, змінювала своє призначення та назву, проте завжди залишалася затребуваною й популярною се-

ред місцевого населення. Немає сумніву – усе відновимо, відбудуємо, а Росія має відповісти за свої злочини!

Список літератури

1. Державний архів Чернігівської області (ДАЧО) ФР – 90. Оп. 3. Спр. 19. 431 арк. Постановления исполкома Черниговского городского Совета депутатов трудящихся 2.06.1945–12.12.1945.

2. ДАЧО. ФП – 616. Оп. 1. Спр. 1559. 202 арк. Отчеты, справки и информация о работе коммунальных предприятий, о благоустройстве города и о выполнении производственных планов.

3. ДАЧО. ФР – 1376. Оп. 8. Спр. 8. 31 арк. Городская комиссия по установлению злодеяний немецко-фашистских захватчиков. Чернигов. Коллекция «Черниговщина в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 года».

4. ЦДАГО України. Ф – 263. Оп. 1. Спр. 16585. Т. 1. 128 арк. Следственное дело по обвинению Савича П. Ф.

5. ЦДАГО України. Ф – 263. Оп. 1. Спр. 16585. Т. 2. 44 арк. Материалы по заявлению о снятии судимости с Савича П. Ф.

6. Гурарій А. Зробимо своє місто ще красивішим // Газета «Більшовик». 16 жовтня 1938 рік. №238. (1740). С. 3.

7. Дорохіна Т., Косаченко В. Доля пам'ятки архітектури місцевого значення: кінотеатр імені Щорса в Чернігові // Сіверянський літопис: науковий журнал. 2021. №5 (161). С. 51–57.

8. Експертний звіт за результатами обстежень № ТО 15/ 08. Обстеження технічного стану будівлі, гаражу та майстерні КУ «Чернігівський обласний молодіжний центр» Чернігівської обласної ради, що знаходиться за адресою: м. Чернігів, вул. Магістратська, 3. 15 серпня 2022. м. Чернігів. – 57 с.

9. Зінченко О. Щорс. Таємниці смерті та початок міфу // Історична правда. Спецпроект. Українська революція 1917–1921. 30 серпня 1919 рік. URL: https://www.istpravda.com.ua/articles/2019/08/30/156168/

10. Касьнов О. М. Будувати за єдиним планом // Газета «Більшовик». 16 жовтня 1938 рік. № 238 (1740). С. 3.

11. Кінотеатри Чернігова, 23 вересня 2021 р. URL: https://www.wiki.uk-ua.nina.az/.

12. Кузнецов Г. А. Край непокоренный. Черниговщина 1941–1945 гг. Чернигов : РИК «Деснянская правда», 1995. – 253 с.

13. Лук'яненко Оксана. Микола Щорс: між міфом і реальністю // Голос України: газета Верховної Ради України. 5 березня 2020. URL: http://www.golos.com.ua/article/328543

14. Новозбудований кінотеатр в Чернігові // Газета «Більшовик». 5 травня 1939 рік. № 101 (1902) С. 4.

15. Оголошення (реклама) // Газета «Більшовик». 24 квітня 1939 рік. № 94 (1295). С. 4.

16. Паспорт пам'ятки архітектури місцевого значення. Кінотеатр ім. Щорса. Чернігів : Майстерня архітектора Травки В. А. 2020. – 25 с.

17. Проект генерального плану реконструкції міста Чернігова // Газета «Більшовик». 16 жовтня 1938 рік. № 238 (1740). С. 1, 3.

18. Реконструкція міста Чернігова // Газета «Більшовик». 16 жовтня 1938 рік. № 238 (1740). С. 1.

19. Реставрація пам'ятки архітектури місцевого значення будівлі «Кінотеатр ім. Щорса» з пристосування під Хаб соціального партнерства та інституційного розвитку КУ «Чернігівський обласний молодіжний центр» Чернігівської обласної ради. Короткі історичні відомості / Головний архітектор проекту В. М. Ухань, Директор ТОВ «СІТІ-ПРОЕКТ» І. В. Глузд. Чернігів, 2021. – 27 с.

20. Сергеєва С. Історія кінотеатру імені Щорса у Чернігові (до 75-річчя з дня заснування) // Скарбниця української культури: Науковий часопис чернігівського історичного музею імені В. В. Тарновського. 2014. Вип. 16. С. 136–147.

21. У Чернігові // Газета «Більшовик». 8 грудня 1935 р. № 280 (880). С. 4.

22. Фотографія проекту фасаду кінотеатра в Чернігові // Газета «Більшовик». 9 квітня 1936 р. № 82 (982), С. 4.

23. *Чернигов. Кинотеатр им. Щорса* (*1939, арх.-худ. П. Ф. Савич*) / Развитие строительной науки и техники в Украинской СССР в трех томах: Строительная наука и техника в Украинской СССР 1917–1941 гг. Т. 2. Наукова думка, 1990. С. 46.

24. Шаповал Ю. Україна в добу «Великого терору» 1936–1938 роки. К. : Либідь, 2009. – 541 с.

25. Щоденник (1941–1956) – збірка формату справжнього щоденника з особистими спогадами і записами Олександра Довженка, записаними в хронологічному порядку та послідовності, часів Другої світової війни. URL: https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=872

26. Щорс (фільм). URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/